

3r SIMPOSI SOBRE LA DESCOBERTA CATALANA D'AMÈRICA

L'erudició i cultura d'En Cristòfor Colom a través dels seus textos

1. Consideracions prèvies

És d'humilitat i obligació encetar aquesta ponència formulant la hipòtesi de treball. Aquesta rau en la sospita que En Cristòfor Colom fou persona erudita i d'àmplia cultura. Fet que suposa identificar la figura de l'insigne aventurer amb la del noble Joan Colom i Bertran, altrament dit, el Colom català¹. Per vestir aquesta trama, pròpia de la disciplina històrica (saber ubicat en la no ciència), hem emprat una metodologia fidel a la complexitat existent, la qual s'apropa a l'objecte d'estudi des d'un prisma plural i obert. Només així es pot entendre el meu concurs, com a pedagog, en un simposi d'aquest traç. Ací, concretament, es confia en un mètode basat en un diàleg interdisciplinari que possibilita –a bastament– la complementarietat dels diferents llenguatges. Si la realitat s'expressa polifònicament, per què no podem correspondre amb un tracte polifacètic? Dissortadament, però, aquesta praxi està força en desús.

2. Les fonts: textos de Colom i altres materials completius

Els mots presentats a continuació responen a documents eixits en diferents recopilacions, i no pas a una tasca formal d'arxiu. Bàsicament, focalitzo la recerca en dos textos escrits pel mateix navegant: *Relación del Tercer Viaje* i *Carta a Doña Juana de la Torre, ama del Príncipe Don Juan*². El criteri d'elecció ve motivat per l'autoria de les produccions, malgrat el perill –sempre existent– de l'habitual falsificació³. Per aquest motiu, cal tenir certa cura davant de qualsevol text d'aquesta època. La cautela i la prudència⁴ han d'ésser part activa del nostre equipatge intel·lectual. Aquest risc no ha

¹ Seguint la simbologia bíblica, el seu nom és compost: Joan-Cristòfor Colom i Bertran. Més informació a L. Ulloa, "Joan Colom esdevé Xristo-Ferens", dins *Noves proves de la catalanitat de Colom i les grans falsedats de la tesi genovesa*. París, 1927, p. 125-128.

² Per a llegir ambdós redactats, vegeu C. Colón, *Textos y documentos completos. Nuevas cartas*. Madrid, 1992, p. 366 i 430. Edició de Consuelo Varela i Juan Gil.

³ Sobre la falsificació colombina, consulteu J. Bilbeny, *Brevíssima relació de la destrucció de la història. La falsificació de la descoberta catalana d'Amèrica*. Arenys de Mar, 1998.

⁴ Aristòtil, artífex del Liceu, ja apuntava la prudència (*phronesi*) com a centre de qualsevol activitat investigadora.

d'infligir desànim, ans al contrari, s'ha d'afrontar com un autèntic repte. El nostre deure és judicar des de l'equilibri.

D'igual manera, també, hem examinat altres materials que ajuden a arrodonir aquestes indagacions⁵.

3. La concreció cultivada de l'Almirall

El motor d'aquest epígraf és l'expedició del *Tercer viatge* (30 de maig de 1498)⁶: aquell que topa amb tota l'extensió de Pària⁷. Alguns fragments poden ésser reveladors del bagatge formatiu del nostre home. Escriu En Colom: “Y ansimesmo fue nescesario traer a esto al dezir e opinión de aquellos que escrivieron e situaron el mundo”⁸. Però, de quines persones parla? Segurament, els seus primers referents de món foren Marco Polo (1254-1324) i Pere d'Ailly (1350-1420). Tanmateix, Varela i Gil posposen aquests contactes: “Cuyos libros usó mucho después de 1492; pero igual cabe pensar en Ptolemeo, cuya *Geografía* manejó antes”⁹. La nostra inclinació aposta pels noms medievals ja de bon inici (abans de 1492), car Ptolemeu (~90--168) –tot i haver-lo llegit– mereixia menys validesa durant el segle XV. Així, doncs, de Marco Polo sabem que va llegir el *Llibre de les coses meravelloses* –a través de Toscanelli (1397-1482)– i, d'Ailly, l'*Imago mundi*, el qual esdevingué el seu llibre més estimat.

El relat continua insinuant altres lectures. Segueix l'Almirall: “El cual tan claro habló d'estas tierras por boca de Ysaías en tantos lugares, afirmando que les sería divulgado su santo nombre”¹⁰. Ací, traspua el domini bíblic d'En Colom. La seva conreada formació li permet vincular episodis del profeta Isaïes amb aquella terra fixada al Nou Món. Guaitem, a tall d'exemple, alguns mots del profeta: “Oh, els vaixells

⁵ Aquests materials són: H. Colón. *Historia del Almirante*. Madrid, 1985. Suggestiu és el minúscul capítol intitulat “De la disposición de cuerpo del Almirante y de las ciencias que aprendió”, p. 54 i 55; C. Parellada. *Colom venç Colombo. La vera naturalesa catalana del descobridor del Nou Món*. Barcelona, 1987; Centre d'Estudis Colombins, *Colom i el món català*. Barcelona, 1993. Especialment, J. M. Castellnou et al. “El llenguatge de Colom”, p. 413-421 i J. Gálvez, “Algunes consideracions sobre la formació cultural de Colom”, p. 425-437. En darrera instància, també hem acudit als *Butlletins* 25 i 29 editats pel mateix centre.

⁶ El 30 de maig de 1498 és la data oficial de partida del *Tercer viatge*. Noresmenys, però, hi ha algunes cròniques que avancen dos mesos la sortida (30 de març).

⁷ El territori de Pària és avui l'actual Veneçuela.

⁸ Vegeu C. Colón, *op. cit.*, p. 366.

⁹ *Ibid.*, p. 366.

¹⁰ *Ibid.*, p. 366 i 367.

s'apleguen per a mi amb les naus de Tarsís al capdavant, per portar de lluny els teus fills, amb la seva plata i el seu or, al nom de Jahvè, el teu Déu, el Sant d'Israel, que t'haurà fet magnífica"¹¹. O bé, aquests altres: "Perquè, vet aquí que jo crearé un cel nou i una terra nova, i un no es recordarà més del passat, que ni es presentarà més a la memòria"¹². Verament, podem tenir la impressió que Isaïes estigués descrivint –*avant la lettre*– l'enclavament americà. Tot això, encamina a pensar que l'Almirall coneixia perfectament els versets expressats, els quals poden ésser relligats –amb suma facilitat– a l'empresa d'ultramar. Les afinitats són palmàries.

Una altra col·lació denota la seva sapiència històrica. De fet, cita alguns dels personatges més emblemàtics del passat. Rebla així: "Y que no podía ser que, andando el tiempo, no oviese aquí grandes provechos, *porque*, pues se beían las señales *de lo* que escribieron d'estas partidas tan magnifistas, que también se llegaría a aver todo el otro cumplimiento, ni dezir cosas que usaron grandes príncipes en el mundo para crescer su fama, ansí como de Salomón, que enbió desde Jherusalem en fin de oriente a ver el monte Sophora, en que se detubieron los navíos tres años, el cual tiene V. Al. agora en la isla Española; ni de Alexandre, que enbió a ver el regimiento de la isla de Taprobana en Yndia, e de Nero César, a ver las fuentes del Nilo y la razón por que cresçía en el berano cuando las aguas son pocas, y de otras muchas grandezas que hizieron príncipes, y que a príncipes son estas cosas dadas de fazer"¹³. Un cop més, la seva lletra torna a oferir-nos la riquesa del seu pòsit.

Amb l'arribada a Pària, la qüestió bíblica reapareix fruit de plasmar la bellesa del paratge. D'aquesta manera, el paradís terrenal (l'Edèn) ostenta un lloc preeminent. S'hi diu: "La Sacra Escripura testifica que Nuestro Señor hizo el Paraíso Terrenal y en él puso el Árbol de la Vida, y d'él sale una fuente de donde resulta en este mundo cuatro ríos principales: Ganges en Yndia, Tigris e Eufrates en Armenia, los cuales apartan la Siria y hazen la Mesopotamia y van a tener en Persia, y el Nilo, que naze en Etiopía y va en la mar en Alexandría [...] Yo no hallo ni jamás e hallado escriptura de latinos ni de griegos que çertificadamente diga el sitio en este mundo del Paraíso Terrenal, ni he visto en ningund napamundo salvo situado con autoridad de argumento [...] Sant Esidro

¹¹ Llegiu Isaïes 60:9, *La Bíblia*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 1643.

¹² Isaïes 65:17, *op. cit.*, p. 1652.

¹³ C. Colón, *op. cit.*, ps. 367 i 368.

y Beda y *Damasçeno* y Estrabo y el maestro de la Ystoria Escolástica y San Ambrosio y Escoto y todos los sacros *teólogos* todos conçiartan qu'el Paraíso Terrenal es en *fin de Oriente*"¹⁴. Sens dubte, aquesta habitud a les Escripures i a la geografia només pot ésser pròpia d'una persona altament instruïda.

La darrera extracció fa referència a la transmissió del saber. Aquesta vegada, el comentari és ric en homes d'alçada. Glossa l'Almirall: "Y esto confirma el Abenruiz [es tracta d'Averrois (1126-1198)], y le alega el cardenal Pedro de Ayliaco abtoricando este dezir y aquél de Séneca, el cual conforma con estos, diziendo qu'el Aristóteles pudo saber muchos secretos d'éstos del mundo a cabsa /64/ de Alixandre Magno, y Séneca a causa de Çesar Nero, y Plinio por respecto de romanos, los cuales todos gastaron dineros y gente y pusieron mucha diligencia en saver los secretos del mundo y darlos a entender a los pueblos"¹⁵.

Continuant amb les prospeccions, també a la carta dirigida a Joana de la Torre trobem indicis d'aquesta cultura reeixida. Hi llegim: "Del nuevo cielo y tierra que dezía Nuestro Señor por Sant Juan en el Apocalipsi, después de dicho por boca de Isaías, me hizo mensajero y amostró aquella parte"¹⁶. De nou, torna a lluir l'ampli repertori eclesiàstic.

Tot plegat, ens duu a adverar que aquest dilatat patrimoni cultural únicament és factible des de l'estament nobiliari. Cap altre estatus social és capaç d'infondre tants i tan diversos coneixements.

¹⁴ *Ibid.*, ps. 379 i 380. Durant el transcurs de la recopilació (comentada per Consuelo Varela i Juan Gil), Colom menciona un munt de noms que provenen de l'univers bíblic. Degudament ordenats són: Abraham (ps. 94 i 492), Adam (ps. 94 i 447), Isaac (p. 94), Isaïes (ps. 367, 430, 446 i 447), Job (p. 485), Judes (p. 487), Moisès (ps. 104 i 491), Salomó (ps. 368, 497 i 498), sant Agustí (ps. 381, 447 i 508), sant Ambrosi (ps. 379, 381 i 403), sant Joan (ps. 382, 430 i 446), sant Lluç (p. 446), sant Marc (p. 446), sant Mateu (ps. 445, 446 i 447), sant Pere (p. 447) i Satanàs (ps. 189, 481 i 508). Aquesta llarga tirallonga reafirma el nostre posicionament. És a dir, estem davant d'un autèntic prohò de la cultura.

¹⁵ *Ibid.*, ps. 381 i 382.

¹⁶ *Ibid.*, p. 430.

4. Joan Colom i Bertran: culte, noble i català

Aquest nom és l'autèntic desllorigador de la nostra recerca. La seva identitat correspon al mateix Colom¹⁷. La via catalana d'estudis colombins ja fa anys que proclama aquesta opció. Des d'aquest caient, el trencaclosques comença a encaixar sense grinyols. Afincat a Barcelona, la seva quotidianitat transita entre la noblesa. Indicador que explica –perfectament– les seves grans cotes d'instrucció. Així les coses, té sentit encara la tesi genovista?¹⁸ Un humil llaner pot aglutinar tanta erudició? Ras i curt, no. Sobre això, el seu fill Ferran¹⁹ aporta més arguments: “Por las cuales palabras es cosa manifiesta que no ejerció el arte mecánica o de manos, pues dice que empleó la niñez o juventud en estudiar letras, y la mocedad en la navegación y Cosmografía, y su mayor edad en descubrir tierras”²⁰. Línies posteriors encara insisteix: “Siendo de pocos años aprendió las letras y estudió [...]; lo que le bastó para entender los cosmógrafos a cuya lección fue muy aficionado, y por cuyo respeto se entregó también a la astrología y geometría; porque tienen estas ciencias tal conexión entre sí, que no puede estar la una sin la otra [...] Supo también hacer diseños para plantar las tierras y fijar los cuerpos cosmográficos en plano y redondo”²¹. Per tant, sols el noble Joan Colom i Bertran casa amb la dimensió instructiva d'aquell qui més tard serà virrei i governador d'Índies²².

A tot això, caldria afegir l'enorme llegat bibliogràfic (diaris de bord, quaderns de notes, apunts personals, dibuixos, cartes, mapes...) que l'Almirall abandonà després de mort (1506). D'aquesta faïçó, podem dir que la totalitat d'aquesta herència documental –forçosament– ha de pertànyer a una persona il·lustrada gràcies al seu origen noble.

¹⁷ Referent a la genealogia d'En Joan Colom i Bertran, adreceu-vos a J. Bilbeny. “Els Colom de Barcelona i el barceloní Cristòfor Colom”, dins *Paratge* (núm. 10). Sant Cugat del Vallès, Quaderns d'Estudis de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia, 1999, p. 35-52.

¹⁸ Un breu resum de la teoria genovesa es localitza a D. Bassa. *Totes les preguntes sobre Cristòfor Colom*. David Bassa entrevista Jordi Bilbeny. Barcelona, 2003, p. 23-30.

¹⁹ Ferran Colom és fill de Joan-Cristòfor Colom i Na Felipa de Coïmbra. Recordem que la seva mare estava entroncada amb la casa reial portuguesa. Els seus avis materns foren l'infant Pere de Portugal i Na Isabel d'Urgell (progenitors també del rei Pere IV de Catalunya). Ferran va ésser el precursor de l'exhuberant Biblioteca colombina –reunia uns 15.000 volums; alguns de procedència familiar– i actiu pledejant en els litigis colombins.

²⁰ H. Colón, *op. cit.*, p. 51.

²¹ *Ibid.*, p. 54.

²² Aquests títols obtinguts sota el consentiment de les *Capitulacions*, refermen la idea que l'infatigable viatger era part activa de la cort reial. Un noble de molta autoritat. D'altra manera, no s'entén el rosari de càrrecs i privilegis atorgats. En aquesta mateixa direcció, J. Bilbeny. “La mentalitat reial d'En Cristòfor Colom”, dins *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins* (núm. 29). Barcelona, 2002, p. 18-25.

Canviant de tema, un altre punt que crida molt l'atenció és la presència d'una quantitat important de catalanismes dins el vocabulari del culte i noble marí. Els textos –escrits en castellà– tenen cert deix a catalanitat. En aquest cas, òbviament, qui ha d'escatir aquesta consideració és la filologia. És inexcusable que, a hores d'ara, cap equip de filòlegs no hagi posat fil a l'agulla²³. No obstant això, i com a conseqüència de les nostres lectures, hem trobat certs mots que orienten cap a una arrel catalana en la llengua de Colom. Aquests són: “corda”, “fusta” (buc lleuger de rem), “galera” (embarcació bèl·lica proveïda de rem i vela), “grisqueta” (diminutiu de gresca; té el sentit de buscar brega) i, per últim, “launes” (llaunes)²⁴. Com s'observa, també aquesta circumstància obliga a pensar en un Cristòfor Colom barceloní.

L'apèndix final és obert a la qüestió –sempre polèmica– de l'edat. En l'hora present, l'any de naixença de l'home més influent en aquell temps és un veritable maldecap. Per tal d'aprofundir en la nostra feiaent analogia (dues vides conjuminen en una de sola), hem escollit anar de bracet de l'últim antecedent sobre el tema²⁵. L'artífex, En Bilbeny, és clar: “Per saber si realment aquest any de 1414 és el de la veritable naixença del Descobridor, cal agafar el darrer paràgraf on ell mateix fa una referència explícita als anys que va passar navegant, i veure –amb els càlculs corresponents i el descompte del retoc pertinent– si també ens en resulta una data idèntica. Així, tenim que, a la *Carta als Reis*, que els adreçarà des de Cuba al 26 de febrer de 1495, en parlar-los de la seva malaltia, escriu: «De la qual malaltia dono la culpa als treballs i perills extrems d'aquest viatge, que més he sentit en els vint-i-set anys passats que he continuat a la mar». Com que el text és de 1495, si li manllevem els 27 anys que diu que porta de continu navegant, ens trobem de ple al 1468. Com que –tal com hem vist– el seu fill Ferran ens diu que va entrar a la mar als catorze anys, ara seríem al 1454. Descomptant els quaranta anys del retoc, tornem a ser, ben ponderadament, al 1414”²⁶. Així doncs,

²³ Alguns estudiosos no filòlegs sí han publicat al voltant dels catalanismes d'En Colom. Heus ací: J.M. Castellnou. *Cristòfor Colom, català (com parlava Cristòfor Colom?)*. Barcelona, 1989; P. Català i Roca. *Entorn de Cristòfol Colom*. Barcelona, 1978; C. Parellada. “Remarques sobre alguns comentaris relatius a la llengua de Colom”, dins *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins* (núm. 4). Barcelona, 1991; ID., “La llengua de Colom: fraseologia i catalanismes en el llenguatge”, dins *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins* (núm. 10). Barcelona, 1993 i N. Verdera. *Cristóbal Colón, catalanoparlante*. Eivissa, 1994.

²⁴ Vegeu C. Colón, *op. cit.*, p. 109, 136, 145, 152, 178, 193 i 211 per “corda”; p. 148, 150, 223 (en plural), 260 i 343 per “fusta”; p. 147 per “galera”; p. 97 per “grisqueta” i p. 225 per “launes”.

²⁵ J. Bilbeny. “La data de naixement d'En Cristòfor Colom”, dins *Butlletí del Centre d'Estudis Colombins* (núm. 25). Barcelona, 2000, p. 16-18. Actualment, ja existeix una versió inèdita ampliada escrita pel mateix autor.

²⁶ La cita és recollida de la versió inèdita ampliada (p. 50-52).

sempre i quan l'enfocament sigui català (car parlem d'En Joan Colom i Bertran), trobem un individu octogenari que quadra amb els comentaris de la majoria de textos (edat respectable quan intervé en la guerra de la Generalitat contra Joan II; té 65 anys en el moment d'ésser rebut –amb tota la pompa– per qui els textos anomenen el duc de Medinaceli i, en el quart viatge, s'encomana per proximitat a Abraham –centenari per excel·lència– en instants de suma penúria).

i

Arribats a port, les expectatives s'han complert. El Colom cultivat pertoca a un noble barceloní.

JOSEP LLUÍS RODRÍGUEZ i BOSCH
Pedagog